

A halhatatlanok is meghaltak egyszer

Zeneművészek betegségei

Asorozatnak ebben a részében két korszakos jelentőségű, 20. századi előadóművész betegségről lesz szó. Sok közös van bennük: csodagyerekek voltak, olyan zeneszerető (sőt a zenét aktívan művelő) családban nőttek fel, ahol a szülők egyengették a zenei ambícióikat, kiváló tanároknál képezték magukat, és ifjú éveikben súlyos betegség szakította félbe pályájukat. Ráadásul egyikük születésének a századik évfordulóját ünnepeljük az idén.

Dinu Lipatti (1917–1950)

Személyében a század egyik legjelentősebb zongoraművészt tisztelhetjük. Bukarestben született. Kivételes zenei képessége már kisgyermekként megmutatkozott: négyévesen a nyilvánosság előtt zongorázott, valamint apró zongoradarabokat is komponált. Zenei fejlődését a kiválóan zongorázó édesanyja és az amatőr hegedűs édesapja (aki Sarasate tanítvány volt korábban) segítette. Keresztapja, George Enescu, a románok legkiválóbb zeneszerzője igyekezett eligazítani a zeneszerzés rejtelmeiben. Tizenhét éves korában, az 1934-es bécsi nemzetközi zongoraversenyen ismerte meg egész Európa. A zenei életbe való berobbanásához némi botrány is hozzájárult: az akkor már köztiszteletnek örvendő Alfred Cortot zongoraművész, tiltakozásának jeléül felállt a zsűriből, mert az ifjú Lipattinak csupán a második hely jutott. Ez a gesztus egy csapásra hírnevet szerzett Lipattinak, akinek Cortot mindjárt felajánlotta, hogy Párizsban a tanítványa lehet. A párizsi évek egyfelől számos fontos művészkapcsolatot hoztak – Lipatti itt ismerkedett meg többek között Nadia Boulanger-val, a világhírű zenepedagógussal, aki meghatározó befolyást gyakorolt rá – és Párizsból egyenes út vezetett

a legjelentősebb európai koncertpódiumokra. Az 1930-as évek végén a huszonéves pianista már Európa egyik legnevesebb zongoraművésze volt.

A háború kitörése után hazájába ment, majd 1944-ben vándorolt ki zongoraművész menyasszonyával, Madeleine-nel Svájcba, ahol a genfi konzervatórium legendás híru tanára lett. Svájci megérkezése után kezdett mutatkozni betegsége. Tüneteinek rosszabbodása miatt 1948-tól már képtelen volt ellátni tanári teendőit, és állapota egyre romlott. A koncertezést azonban egészen 1950-ben bekövetkezett haláláig nem adta fel: legendás utolsó hangversenyét Besançonban, 1950. szeptember 16-án tartotta.

Dinu Lipatti (1917–1950)

Lipatti, a zongorista

Születésekor magával hozta a muzikalitás kegyelmét, ami még súlyos betegsége idején is diadalmaskodott. Játékát soha nem a külsőségek jellemezték. Hagyta, hogy a zene valódi természete lélegezzen, saját egójának befolyása nélkül. Karizmatikus előadó volt.

Hatalmas koncertrepertoárjához képest viszonylag kevés felvételt hagyott hátra, ami részben kérlelhetetlen igényességének, részben pedig a közben romló egészségi állapotának és korai halálának számlájára írható. Lipatti Bach- és Mozart-, de mindenekelőtt Schubert- és

Dinu és Madeleine Lipatti (Besançon, 1950)

Chopin-felvételei hasonlíthatatlan érzékenységgű, lenyűgöző hangkultúrájú művészt állítanak eléünk. A Chopin-keringők és a Barcarolle valószínűleg etalonként maradnak meg. A Bartók-életműben oly nagy szerepet játszó, Paul Sacher vezényelte Bartók Harmadik zongoraverseny, vagy a harmadik Enescu-zongoraszonáta pedig igazi különlegességek, amelyeket mindenképpen érdemes meghallgatni.

Lemezfelvételeinek talán teljes sorozata elérhető a YouTube csatornán. A fentebb kiemeltek közül néhánynak az elérhetőségét a Függelékben megadjuk.

Lipatti, a zeneszerző

Zeneszerzői tevékenysége háttérbe szorult a zongorista Lipatti mellett, stílusára a „neokonkervatív” jelzőt használják. Pontosan ismerjük kompozícióit, az interneten 16 szerzeményét említik, köztük főleg zongorára írtakat, de van vonósnegyes, zenekari mű és dal is.

Lipatti betegsége

Genfben érkezése után nem sokkal súlyos baját először leukémiának, majd 1947-ben – a szövettani vizsgálat alapján – Hodgkin-betegségnek diagnosztizálták, aminek akkor nem volt hatásos gyógyszere.

Röntgenbesugárzásokat kapott. Születésétől fogva törékeny egészsége napról napra gyengül, de mégis tanít és koncertezik. 1950-re állapota aggasztóvá válik, s ekkor megpróbálkoznak az Amerikában éppen kifejlesztett csodagyógyszerrel, a kortizonnal, amelynek napi adagja 50 dollárba került. Bár anyagilag jó körülmények között élt, az igen költséges gyógykezelést nem tudta finanszírozni, svájci rajongói mellett a művészvilág legjobbjai mozdultak meg támogatására. Igor Sztravinszkj, Yehudi Menuhin és Charles Münch is hozzájárult a költségekhez.

A gyógyszer látszólag csodát tett, s egy rövid nyárra megint egészségesnek érzi magát. Átmeneti javulás után elég gyors rosszabbodás következik, betegen veszi lemezre Bach B-dúr partitáját és Chopin keringőit. 1950. szeptember elején szervezete végleg összeomlik, ám orvosa ennek ellenére sem tudta lebeszélni arról, hogy hangversenyt adjon egy svájci zenei fesztiválon: Besançon, Salle du Parlement, 1950. szeptember 16.

A legendás búcsúkoncert

E sorok írója 1994-ben Genfben részt vett egy orvoskongresszuson, ahol hallotta a kongresszus szervezőjének, a genfi Belgyógyászati Klinika akkori igazgatójának, Jean-Philippe Assalnak, Dinu Lipatti egykori kezelőorvosának előadását. Assal a krónikus betegség méltó elviseléséről szóló beszédében Dinu Lipatti, Jacqueline du Pré és Bartók Béla kórtörténetét elemezte.

Részvevőként, a kezelőorvos szemszögéből mesélte el Lipatti utolsó koncertjének eseményeit: „Délután érkeztünk a városba, a betegnek már a szállodai szobában állandó légszomj-rohamai voltak. Számos injekció után kicsit jobban lett, elkezdett öltözködni, majd elindult a szálloda előtt várakozó kocsihoz. A hangversenyteremnél húsz lépcsőfokon hosszú kínlódás után, kb. 15 perc alatt tudott felmenni, a segítséget elhárította. Koncertjén, az utolsó Chopin-keringő közben azonban elhagyta maradék ereje, visszatámogattuk az öltözőbe, ahol azt kérte: ‚Doktor, segítsen, még valamit el kell mondanom‘. Közel negyedórás kezelés után visszatámogatták a zongora elé, belekezdett Bach egyik koráljának zongorás változatába: Jesus bleibet meine Freude (Jézus marad az örömöm). Ezzel a korállal búcsúzott el közönségtől és az élettől. Minden jelenlévő zokogott az előadás közben.” December 2-án halt meg, otthonában.

A zenei történések felhívják a figyelmet, hogy 1935-ben, élete első, párizsi koncertjén ugyanezt a korált játszotta el a műsor előtt, zeneszerzést tanárának, Paul Dukasnak pár nappal az előtti halálára emlékezve. Lipatti első nyilvános fellépésén az első ugyanaz a darab volt, amellyel az utolsó fellépésén a közönségtől és az élettől búcsúzott.

Jacqueline du Pré (1945–1987)

Egyik méltatója írja: „Jacqueline du Pré életére nem tudok másként nézni, mint egy görög tragédiára, amelyben az istenek nagyon is tevékeny szerepet játszanak, és számolatlanul osztják a jót és a rosszat”.

Anyja zongoraművész és komponista volt, francia származású apja jólétet biztosított a családnak. Négyéves volt, mikor a rádióban meghallotta egy gordonka hangját. Feszülten figyelt,

majd a darab végén felugrott és ezt kiáltotta: „Anyu, nekem ez kell!”

Megkapta első csellóját (később keresztanyjától két Stradivari csellót kapott), a kezdeti években tanára a kor egyik legjobb gordonka-pedagógusa volt. Később a legnagyobb csellisták – Tortelier, Casals, Rosztropovics – tanították.

Pályája töretlenül ívelt felfelé, tizenkét évesen a BBC-ben adott koncertet Londonban. Tizenöt évesen elnyerte a „Királynő Díját”, azóta is legfiatalabb viselője a díjnak. „Iskolai tananyagról nem tudott, zeneelmélettel, zenetörténettel

Jacqueline du Pré (1945–1987)

Jacqueline du Pré és Daniel Barenboim

nem foglalkozott, csak csellózott". Tizenhat évében adta az első „igazi” koncertjét Londonban, ettől fogva tíz éven keresztül, kisebb-nagyobb megszakításokkal, de mindig és mindenhol viharos sikert aratva hangversenyzett.

1966-ban egy estélyen, ahol játszania kellett, zongorista partnere Daniel Barenboim volt, akit korábban nem ismert. A fellépés után átbeszélgették az egész estét. A következő pár hónap

során szinte minden szabadidejüket együtt töltötték, 1967-ben házasodtak össze. Házasságuk első éveire sok közös koncert és lemezfelvétel volt jellemző.

1973-ban jelentkeztek a sclerosis multiplex durvább tünetei, amiken ideig-óráig úrrá tudott lenni, de hamarosan végleg búcsút kellett mondania az előadói karriernek.

Du Pré pályafutása

Az 1962 karácsonyán tartott diadalmas hangverseny után azt fontolgatta, akar-e még zenélni egyáltalán. „Akkortájt lettem gyerekből felnőtt, és valahogy mindent máshogyan láttam” – mesélte később. Kétségek közt vergődött, felfüggesztette zenei tanulmányait, visszautasította a koncertmeghívásokat.

Amikor sikerült kikerülnie ebből a válságból, már azt nyilatkozta: „Szeretek csellózni. Amikor játszom, boldog vagyok”. Ez a boldogság jól érezhetően sugárzott megjelenéséből és játékából. Nemcsak a közönséget babonázta meg, hanem zenész társait is. „A vele való próbákon mindenki jól érezte magát, oldott volt a hangulat, akárcsak egy házibulin. Soha nem gondoltam volna, hogy így is lehet dolgozni”. Egy szakértő véleménye: „Jacqueline Du Pré olyan meggyőző ékesszólással muzsikál, hogy csak kevesen vetélkedhetnek vele. Hangfelvételei olyan mély, transzcendentális igazságokat mutatnak meg, amelyeket csak zsenik érinthetnek”.

A Londoni Szimfonikus Zenekar koncertmestere így emlékszik vissza: „Csak pár lépésnyire ültem tőle, mikor belekezdett Elgar koncertjébe. Megbénultam, megállt az idő. Annyira gyönyörű, mélyről jövő és varázslatos volt, hogy utána meg sem tudtam szólalni. Erre egyszerűen nincsenek szavak.”

A lemezkiadók versengtek a kegyeiért, a du Pré–Barenboim produkciók magas eladási számot jelentettek. Csellószonáták, különböző kamarazenei formációk és zenekari kíséretes csellóversenyek követték egymást mind a lemezstúdiókban, mind a világ neves hangversenytermeiben.

Du Pré betegsége

Csillogó és töretlennek látszó pályáját a sclerosis multiplex törte derékba. A betegség kezdetben triviális tünetekkel járt (homályos látás,

ügyetlenkedés, elesések), diagnózisa viszonylag későn lett nyilvánvaló, majd aránylag gyorsan progrediált, de közben voltak rövid, panaszmentes időszakok is. Hol abbahagyta, hol újraindította a koncertezést, ezeket a periódusokat depressziós tünetek is színezték. Lassan elveszítette az ujjai érzékelő képességét, szemével kellett kontrollálnia az ujjai mozgását, mert nem érezte a húrokat. „Úgy tűnt, mintha az ujjaim az űrben kotorásznának, és nem találják a megfelelő helyet a fogólapon.” Játéka fokozatosan veszített korábbi intenzitásából. 1973-ban adott egyik hangversenyén a nővére észrevette, hogy az Elgar csellóversenyt (ami egyébként szinte az ő nevéhez fűződött) szokatlanul lassú tempóban kezdte, majd a karmester Zubin Mehtának küzdenie kellett, hogy a szólista és a zenekar együtt maradjon. Néhány hónappal később, 28 éves korában vissza kellett vonulnia a koncertezéstől.

Betegségének híre a világ minden táján sokkolta a zenekedvelőket. 1975-re világossá vált, hogy a betegség gyorsan, könyörtelenül pusztítja szervezetét. A kortikoszteroid kezelés nem hátráltatta a betegség romlását. Tolószékbe kényszerült, akkor is tanított, zenéről szóló tévéműsorokban szerepelt. Zenélt, ahogy tudott. Barenboim a *Péter és a farkas* előadásában adott neki lehetőséget: kisdobot adott a kezébe, máskor zeneművek prózai szövegeit olvasta fel, ahol lehetett. Bénulásának fokozódásával még ezeket a tevékenységeket is fel kellett adnia, izolálódását azzal próbálta ellensúlyozni, hogy egyesületet szervezett és alapítványokat hozott létre sorstársainak megsegítésére, a sclerosis multiplex tudományos kutatására (*Multiple Sclerosis International Federation, MSIF*).

Kínos, szenvedésekkel teli, 14 évig tartó küzdelem után – az utolsó időben táplálkozni sem tudott önállóan – 42 éves korában halt meg. Egyik Stradivari csellóját, amit későbbi tulajdonosa Jacqueline du Pré tiszteletére *du Pré Stradivarius*nak nevezett el, egy ismeretlen mecénás 2016 őszén Várdai István magyar csellóművésznek vette meg. ■

Dr. Berta Gyula

Függelék

Dinu Lipatti zongorázik

Chopin: Fisz-dúr Barcarolle

<https://www.youtube.com/watch?v=fuoJVB-waC4>

Enescu: 3. zongoraszonáta Op.24 D-dúr

<https://www.youtube.com/watch?v=IbnTkkq11RY>

Bartók: 3. zongoraverseny

<https://www.youtube.com/watch?v=vbvcmhqQk0E>

Az utolsó koncertfelvétele

(benne Bach, Mozart, Schubert, Chopin)

https://www.youtube.com/watch?v=y8gG7IQdr_0

Az utolsó előadott műve

Bach–Hess: Jesus bleibt meine Freude

(Herz und Mund und Tat und Leben című kantáta, BWV 147)

<https://www.youtube.com/watch?v=R0085wPebZc>

Jacqueline du Pré

Irodalom

Dacy LC, Rodriguez M. The interrupted concert. *Hektoen International. A Journal of Medical Humanities* 2017 Vol. 9/1

http://www.hekint.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1255:the-interrupted-concerto-jacqueline-du-pre-and-ms&catid=77&Itemid=435

http://www.hekint.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1255:the-interrupted-concerto-jacqueline-du-pre-and-ms&catid=77&Itemid=435

Ki volt Jacqueline du Pré?

<https://www.youtube.com/watch?v=ys1hLa0y2zw>

Remembering Jacqueline du Pré

<https://www.youtube.com/watch?v=wGserGZ1YQ4>

du Pré és Barenboim közös felvételei

https://www.youtube.com/watch?v=ncJ_Gc9RES4

Kamarazenészként

<https://www.youtube.com/watch?v=iwXlJRjNN74&list=PL50A11B1A68286DAA>